

Οι εκπαιδευτικές αλλαγές στο πλαίσιο των νέων δεδομένων που θέτει η πολυπολιτισμικότητα: το παράδειγμα των σχολικών εγχειριδίων σύγχρονης Ιστορίας

Φωτεινή Πατεινάρη*

1. Διαπολιτισμική εκπαίδευση και Ιστορία

1.1. Τα νέα δεδομένα

Ο 21^{ος} αιώνας έχει χαρακτηριστεί ως αιώνας της γνώσης, της πληροφορίας, της παγκοσμιοποίησης, της τεχνολογικής προόδου και της επικοινωνίας¹. Η επικράτηση υπερεθνικών οργανισμών και οικονομικών συστημάτων, η διεθνής επικοινωνία και οι μαζικές μετακινήσεις πληθυσμών σε παγκόσμιο επίπεδο είναι χαρακτηριστικά γνωρίσματα της εποχής αυτής. Στο πλαίσιο αυτό οι λαοί δεν είναι αποκομμένοι ο ένας από τον άλλο, αλλά βρίσκονται σε διαρκή αλληλεξάρτηση, η οποία οδηγεί στην πολιτισμική επαφή και επικοινωνία και υπερβαίνει τα όρια των εθνικών κρατών. Η παγκοσμιοποίηση, η διεθνοποίηση και το μεταναστευτικό φαινόμενο ενισχύουν τη διαφορετικότητα που υπάρχει ούτως ή άλλως σε όλες τις κοινωνίες. Οι συνθήκες αυτές ουσιαστικά συνεπάγονται ότι οι νέοι θα κληθούν να ζήσουν σε ένα περιβάλλον που χαρακτηρίζεται από πολιτισμικό πλουραλισμό².

Επιπλέον, η εποχή μας έχει χαρακτηριστεί ως το μεταίχμιο ανάμεσα στον «Ορθό Λόγο» του Διαφωτισμού (συναίνεση μεταξύ ιστορίας, ταυτοτήτων και πολιτισμικών αξιών) και την αμφισβήτηση της συναίνεσης με την εισαγωγή της υποκειμενικότητας και του σχετικισμού στην ερμηνεία των οικονομικών, πολιτικών και κοινωνικών δεδομένων και την αμφισβήτηση των παραδοχών πάνω στις οποίες στηρίχθηκε η οικοδόμηση των εθνικών κρατών. Η αμφισβήτηση αυτή προέκυψε λόγω των αλλαγών που συντελέστηκαν τον 20^ο αιώνα, οι οποίες αφορούν την έκρηξη της γνώσης, τις αλλαγές στον τρόπο παραγωγής και τους κοινωνικούς μετασχηματισμούς. Οι εξελίξεις αυτές θέτουν υπό αμφισβήτηση την κυριαρχία του εθνικού κράτους και οδηγούν συχνά σε αφύπνιση των αλυτρωτικών τάσεων εθνοτικών ομάδων. Μέσα στο πλαίσιο αυτό ήταν αναπόφευκτη η ανάδυση του ζητήματος της ετερότητας³.

Παρατηρείται, λοιπόν, σήμερα το εξής παράδοξο: Από τη μία πλευρά οι αλληλεπιδράσεις και η αλληλεξάρτηση μεταξύ των κρατών και των διαφορετικών πολιτισμών αυξάνονται, ενώ παράλληλα παρατηρείται μία τάση διάχυσης ενός οικουμενικού πολιτισμού. Στον αντίποδα, όμως, αυξάνονται οι εθνικιστικές τάσεις και οι τοπικές αποσχιστικές συρράξεις⁴. Χαρακτηριστική είναι η άνοδος των ακροδεξιών κομμάτων και η έξαρση του νεοεθνικισμού και του νεορατσισμού που «πλανάται πάνω από την Ευρώπη». Εμφανίζονται τάσεις κοινωνικής, πολιτικής και οικονομικής αυτάρκειας και αναζήτησης πολιτισμικής αυθεντικότητας⁵.

Βασικός στόχος του σχολείου στο πλαίσιο αυτό είναι η διαχείριση της αντίφασης αυτής και η διαμόρφωση «πολυπολιτισμικών προσωπικοτήτων»⁶. Για την επίτευξη του στόχου αυτού είναι απαραίτητο το σχολείο να υπερβεί την αφομοιωτική λογική που το χαρακτηρίζει, τόσο στη χώρα μας όσο και σε άλλες χώρες της

* Φωτεινή Πατεινάρη, Μ.Α., fotonio89@hotmail.com

¹ (Νικολάου 2005, 42)

² (Κεσίδου 2008α, 21)

³ (Νικολάου 2008, 37)

⁴ (Αδάμου-Ράση 2008, 467-468)

⁵ (Κόκκινος 2008, 23)

⁶ (Κεσίδου ό.π., 22)

Ευρώπης σε μεγαλύτερο ή μικρότερο βαθμό⁷, και να υιοθετήσει μία πλουραλιστική λογική⁸, η οποία προσδιορίζεται επακριβώς από τους στόχους και τις αρχές που διέπουν τη διαπολιτισμική εκπαίδευση και τους οποίους θα επιχειρήσουμε να παρουσιάσουμε συνοπτικά παρακάτω.

1.2. Διαπολιτισμική εκπαίδευση και διαπολιτισμικά προσανατολισμένη διδασκαλία

Η διαπολιτισμική εκπαίδευση είναι ένα πλουραλιστικά προσανατολισμένο μοντέλο διαχείρισης της πολυπολιτισμικότητας στο σχολείο, το οποίο αξιοποιεί την πολιτισμική διαφορά και αποβλέπει στην κοινωνική συνοχή και την ειρηνική συμβίωση, οι οποίες θα επέλθουν, αν όλα τα μέλη της κοινωνίας, ανεξάρτητα από τις πολιτισμικές καταβολές τους, έχουν δυνατότητα για γνωριμία και αλληλεπίδραση⁹. Σύμφωνα με τον Essinger¹⁰ βασικοί στόχοι της διαπολιτισμικής εκπαίδευσης είναι η εκπαίδευση για *ενσυναίσθηση* (empathy), η εκπαίδευση για αλληλεγγύη, η εκπαίδευση για διαπολιτισμικό σεβασμό και η εκπαίδευση εναντίον του εθνικιστικού τρόπου σκέψης. Επιπλέον, σύμφωνα με τη στοχοθεσία που προτείνει ο Auernheimer¹¹, η διαπολιτισμική εκπαίδευση νοείται ως κοινωνική μάθηση, δηλαδή ως διαδικασία απόκτησης κοινωνικών δεξιοτήτων, όπως η ενσυναίσθηση, η αλληλεγγύη και η επίλυση αντιπαραθέσεων. Ακόμη, διδάσκει στο άτομο την ικανότητα για διάλογο μεταξύ των πολιτισμών, ο οποίος προϋποθέτει την αποδοχή της διαφορετικότητας. Η λογική της διαπολιτισμικής εκπαίδευσης προϋποθέτει, επίσης, ότι το σχολείο δεν παρέχει μόνο μία, αλλά πολλές διαφορετικές προοπτικές, λαμβάνοντας υπόψη τον πολιτισμικό πλουραλισμό κάθε τάξης. Η ανάγκη για πολυπρισματικότητα αφορά όλα τα μαθήματα του Προγράμματος Σπουδών. Τέλος, η διαπολιτισμική εκπαίδευση γίνεται αντιληπτή ως πολιτική αγωγή και ως αντιρατσιστική εκπαίδευση. Η εκπαίδευση ενάντια στον εθνικιστικό τρόπο σκέψης και υπέρ του διαπολιτισμικού σεβασμού, η εξέταση φαινομένων ξеноφοβίας και ρατσισμού, η ανάλυση των σχέσεων κυρίαρχης ομάδας και μειονοτήτων και η προσπάθεια αλλαγής των εκπαιδευτικών και κοινωνικών δομών που συχνά εμπεριέχουν ρατσιστικά στοιχεία καθιστούν σαφή τη σχέση μεταξύ των τριών πεδίων.

Η διαπολιτισμική εκπαίδευση, λοιπόν, σημαίνει την υπέρβαση του εθνοκεντρισμού και την αντιμετώπιση της πολυπολιτισμικότητας όχι ως προβλήματος, αλλά ως πρόκλησης για την αλλαγή της κοινωνίας και των ατόμων στην κατεύθυνση της αποδοχής της ετερότητας μέσω της αμοιβαίας κατανόησης και αλληλεπίδρασης¹². Για τον λόγο αυτό χαρακτηρίζεται ως «*η απάντηση στα αιτήματα της πολυπολιτισμικής κοινωνίας*»¹³ και απευθύνεται σε όλα τα μέλη της κοινωνίας και όχι μόνο στους μειονοτικούς μαθητές¹⁴.

Εφόσον έχουν καταστεί σαφείς οι στόχοι και οι προσανατολισμοί της διαπολιτισμικής εκπαίδευσης, τίθεται εύλογα το ερώτημα «τι σημαίνει στην πράξη η εφαρμογή τους;». Το ερώτημα αυτό επιχειρεί να απαντήσει το πεδίο της Διαπολιτισμικής Διδακτικής που στοχεύει μεταξύ άλλων στη «διαπολιτισμική

⁷ (ΕΠΑΔΠΕ, 2008)

⁸ (Κεσίδου 2010, 118)

⁹ (Κεσίδου 2008β, 13)

¹⁰ (Essinger 1991, 16-17)

¹¹ (Auernheimer 1996, 175-190)

¹² (Νικολάου 2000, 132)

¹³ (Nieke 2000, 13)

¹⁴ (Δαμανάκης 2002, 40)

διεύρυνση» των Προγραμμάτων Σπουδών (Π.Σ.)¹⁵, δηλαδή στην εκπαιδευτική αλλαγή που αφορά τους στόχους, τα περιεχόμενα, τις διδακτικές προσεγγίσεις, τους τρόπους αξιολόγησης και τα σχολικά εγχειρίδια που χρησιμοποιούνται στο πλαίσιο ενός Π.Σ.. Ουσιαστικά πρόκειται για μία ενταξιακή προσέγγιση και για έναν ριζικό μετασχηματισμό του Π.Σ. και των σχολικών βιβλίων με σκοπό την προώθηση της κοινωνικής συνοχής¹⁶.

1.3. Το μάθημα και τα σχολικά εγχειρίδια της Ιστορίας

Ένα από τα πιο επίμαχα μαθήματα του Π.Σ., όχι μόνο λόγω των παιδαγωγικών και ψυχονοητικών παραμέτρων του, αλλά κυρίως εξαιτίας των ιδεολογικών, κοινωνικών και πολιτικών προσανατολισμών του είναι η Ιστορία. Η επιλογή των σκοπών του μαθήματος, των περιεχομένων και των σχολικών εγχειριδίων αποτελεί μία πολιτική πράξη, διότι μέσω της «επίσημης» ιστορίας που διαμορφώνεται επιδιώκεται η διαπαιδαγώγηση των παιδιών σύμφωνα με τις δεδομένες αξίες και την κυρίαρχη ιδεολογία¹⁷.

Όπως διαπιστώνεται από τη μελέτη των Π.Σ. και των σχολικών εγχειριδίων παγκοσμίως, βασικό χαρακτηριστικό τους, παρά τις διαφοροποιήσεις μεταξύ των χωρών και την πρόοδο που έχει σημειωθεί τα τελευταία χρόνια, είναι ο εθνοκεντρισμός. Το μάθημα της Ιστορίας, λοιπόν, στοχεύει στην οικοδόμηση μίας κοινής εθνικής ταυτότητας και αναπαράγει μία ιδεατή εικόνα του έθνους, του εθνικού «εαυτού». Στο πλαίσιο αυτό προβάλλονται «ιδεολογικές και ανιστορικές αντιλήψεις για το παρελθόν»¹⁸, τονίζεται η ιδέα της συνέχειας του έθνους στον χρόνο και στον χώρο, της ομοιογένειας και της μοναδικότητάς του, ενώ η ετερότητα και οι πολιτισμικές διαφορές και αλληλεπιδράσεις αποσιωπώνται¹⁹.

Όσον αφορά την Ελλάδα, η Ιστορία εξακολουθεί να παραβλέπει τις σύγχρονες ιστοριογραφικές αναζητήσεις και τις προκλήσεις της εποχής, αδυνατώντας να υιοθετήσει διεθνείς τάσεις είτε λόγω του πολιτικού τους κόστους είτε επειδή η ελληνική κοινωνία προσλαμβάνει την παγκοσμιοποιημένη και πολυπολιτισμική πραγματικότητα ως απειλή για τη συνέχεια και την ομοιογένεια του έθνους²⁰. Οι αλλαγές των τελευταίων ετών στα Π.Σ. και τα εγχειρίδια δεν κατάφεραν να απομακρυνθούν από την κυρίαρχη ελληνοχριστιανική ιδεολογία και να υιοθετήσουν πολυπρισματικές προσεγγίσεις²¹. Τα Π.Σ. και τα εγχειρίδια της Ιστορίας ακολουθούν και συνεχίζουν τις διδακτικές πρακτικές που θεμελιώνονται στο τρίπτυχο γεγονοτολογική αφήγηση, ιδεολογική εγχάραξη και αποστήθιση υπό το πρόσχημα της συγκρότησης της εθνικής ταυτότητας και του εγκυκλοπαιδισμού²², ενώ τα σχολικά βιβλία Ιστορίας φαίνεται ότι παραμένουν εθνοκεντρικά και επικεντρώνονται στην πολιτική και στρατιωτική γεγονοτολογική ιστορία. Η ιστορική γνώση μεταβιβάζεται κανονιστικά στο πλαίσιο του ανελαστικού Π.Σ., ενώ ισχύει το κρατικό μονοπώλιο στη συγγραφή και αξιολόγηση των σχολικών εγχειριδίων και επομένως στη διακίνηση της σχολικής ιστορικής γνώσης²³.

1.4. Διαπολιτισμική διεύρυνση των σχολικών εγχειριδίων Ιστορίας

¹⁵ (Κεσίδου ό.π., 16; Roth 2000, 13)

¹⁶ (Gundara, 479; Hajesoteriou/ Neophytoy & Angelides, 401)

¹⁷ (Μαυροσκούφης 1997, 14-16)

¹⁸ (Δραγώνα & Φραγκουδάκη 1997, 14-15)

¹⁹ (Μαυροσκούφης 2007, 230; Stradling 2001, 139-140)

²⁰ (Κόκκινος 2003, 113-114)

²¹ (Μαυροσκούφης ό.π., 231)

²² (Κόκκινος 1998, 337-344)

²³ (Κόκκινος & Γατσωτής 2008, 374)

Οι σύγχρονες κοινωνικοοικονομικές και πολιτικές εξελίξεις θέτουν στο επίκεντρο τον προβληματισμό σχετικά με το κατά πόσο το μάθημα της Ιστορίας μπορεί να υπερβεί τον εθνοκεντρισμό που περιγράφηκε παραπάνω και να προωθήσει τον πολιτισμικό πλουραλισμό²⁴. Τίθεται, λοιπόν, εύλογα το ερώτημα, ποιος είναι ο ρόλος που καλείται να διαδραματίσει η σχολική ιστορία και με ποιον τρόπο θα ανταποκριθεί κατάλληλα στα νέα δεδομένα της εποχής της πολυπολιτισμικότητας και της διεθνοποίησης²⁵.

Την απάντηση στο ερώτημα αυτό καλείται να δώσει η Διαπολιτισμική Διδακτική της Ιστορίας (Interkulturelle Geschichtsdidaktik). Βασικές κατηγορίες του πεδίου και σημείο τομής της διαπολιτισμικής εκπαίδευσης και της Διδακτικής της Ιστορίας είναι οι έννοιες της *πολυπρισματικότητας*, της *κατανόησης του ξένου* (Fremdverstehen), της *ταυτότητας*, της *ιστορίας της ανθρωπότητας*, των *ανθρωπίνων δικαιωμάτων* και της *επαφής των πολιτισμών* (Kulturkontakt)²⁶.

Η διαπολιτισμική προσέγγιση στη διδασκαλία της Ιστορίας συνεπάγεται μεταξύ άλλων και αλλαγή στα περιεχόμενα των σχολικών εγχειριδίων. Στο πλαίσιο αυτό τα περιεχόμενα των σχολικών βιβλίων της Ιστορίας προτείνεται να επιλέγονται με τέτοιο τρόπο, ώστε να προάγεται μία εικόνα του παρελθόντος στην οποία η διαφορετικότητα είναι οργανικά ενταγμένη²⁷. Για τον λόγο αυτό το μάθημα της Ιστορίας είναι σημαντικό να αποβάλει τα έντονα εθνοκεντρικά στοιχεία που το χαρακτηρίζουν και να εντάξει στα περιεχόμενά του στοιχεία από άλλους λαούς και πολιτισμούς, την ιστορία των μειονοτήτων και των μεταναστών, τοπική, βαλκανική, ευρωπαϊκή και παγκόσμια ιστορία. Η διάσταση του πολιτισμικού πλουραλισμού αναφορικά με τις εθνοπολιτισμικές ομάδες και τις μειονότητες που συνυπάρχουν με την κυρίαρχη πλειοψηφία στο πλαίσιο του έθνους-κράτους συνοδεύεται από τη διάσταση της παγκοσμιοποίησης-οικουμενικότητας, της ένταξης δηλαδή της εθνικής ιστορίας σε ευρύτερα διεθνή πλαίσια²⁸. Ακόμη, τα παιδιά θα ωφεληθούν, εάν μέσω της σχολικής ιστορίας μάθουν για τις πολλαπλές επιδράσεις που δέχτηκε ο «εθνικός πολιτισμός», για τις αλληλεπιδράσεις και ανταλλαγές μέσω των οποίων διαμορφώθηκαν τα ήθη, οι συνήθειες και η γλώσσα μίας κοινωνίας. Γι' αυτόν τον λόγο είναι σημαντικό το πλαίσιο αναφοράς της Ιστορίας να διευρυνθεί από το εθνικό στο ευρωπαϊκό και στο παγκόσμιο επίπεδο, ώστε να γίνουν σαφείς και κατανοητές οι επιρροές και οι αλληλεπιδράσεις μεταξύ πολιτισμών και λαών²⁹.

Προτείνεται, ακόμη, στα βιβλία να δοθεί έμφαση στις ειρηνικές περιόδους συνύπαρξης των λαών, στην πολιτισμική δραστηριότητα, στην κοινωνική και την καθημερινή ζωή, τις ασχολίες και τις συνήθειες των ανθρώπων, στις αλληλεπιδράσεις και τις πολιτισμικές ανταλλαγές, στη σύγχρονη και στην πρόσφατη ιστορία. Τα περιεχόμενα, δηλαδή, προεκτείνονται πέρα από την πολεμική και πολιτική και περιλαμβάνουν την πολιτισμική, την κοινωνική, την οικονομική και διαφορετικά είδη μικρο-ιστορίας (ιστορία των ιδεολογιών, ιστορία των νοοτροπιών, ιστορία των πνευματικών δημιουργημάτων κ.λπ.). Πρόκειται για μία συγκριτική και διαπολιτισμική προσέγγιση που στοχεύει στη γνωριμία με τους διαφορετικούς πολιτισμούς και στην αλληλοκατανόηση³⁰.

Πέραν τούτων, απαραίτητη προϋπόθεση για τη διαπολιτισμική προσέγγιση

²⁴ (Αβδελά 1998, 48)

²⁵ (Alavi, 123)

²⁶ (Alavi 2002, 18-21)

²⁷ (Harris & Clarke, 172)

²⁸ (Κόκκινος κ.ά. 2007, 148)

²⁹ (Αβδελά ό.π., 73; Council of Europe 2008: 6)

³⁰ (Χουδράκης 2001, 167-169)

της Ιστορίας είναι τα βιβλία να είναι απαλλαγμένα από στερεότυπα και να βοηθούν τα παιδιά να μάθουν να διακρίνουν πώς κατασκευάζεται η ιστορική γνώση ανάλογα με την οπτική από την οποία προβάλλεται. Γι' αυτόν τον λόγο προτείνεται η παρουσίαση των ιστορικών γεγονότων από διαφορετικές οπτικές και διαφορετικές πηγές, ώστε να επιτυγχάνεται η *πολυπρισματικότητα* (multiperspectivity), η οποία συμβάλλει στην υπέρβαση της δογματικής σκέψης και στην καλλιέργεια του διαλόγου μεταξύ ατόμων με διαφορετικό πολιτισμικό υπόβαθρο³¹.

Η διαπολιτισμική Διδακτική της Ιστορίας προϋποθέτει τη σύγκριση διαφορετικών πηγών και απόψεων και στοχεύει στο να ενθαρρύνει τα παιδιά να θέσουν υπό αμφισβήτηση τις προϋπάρχουσες και προκαθορισμένες αντιλήψεις τους και να αναλύουν κάθε ιστορικό γεγονός κριτικά. Στο πλαίσιο αυτό θα πρέπει να μελετηθούν ιδιαίτερα κάποια επίμαχα και συγκρουσιακά θέματα, όπως ο φασισμός, ο ρατσισμός, ο σταλινισμός, οι εμφύλιοι πόλεμοι, η ιστορία των μειονοτήτων και της ταυτότητάς τους³². Αναγκαίο είναι, επίσης, να προβάλλεται η αντίληψη ότι το ίδιο γεγονός μπορεί να ερμηνεύεται διαφορετικά από διαφορετικές χώρες.

Τέλος, όσον αφορά την οργάνωσή της ύλης, είναι γεγονός ότι η γραμμική αφήγηση της Ιστορίας είναι σχεδόν αναπόφευκτα εθνοκεντρική (ή ευρωκεντρική), γιατί διηγείται μία «*γεωμετρική προοδευτική ιστορία που τελειώνει στη δυτική σύγχρονη ιστορία*». Η γραμμική προοδευτική ιστορική αφήγηση συμβάλλει στην ομογενοποίηση της ετερογενούς κοινωνίας και του λαού του εθνικού κράτους³³. Για την απομάκρυνση από τον εθνοκεντρισμό (και τον ευρωκεντρισμό) θα πρέπει να ενταχθεί στο μάθημα της Ιστορίας η εξέταση ιστορικών γεγονότων που αρχίζουν στο παρόν, παρουσιάζουν διαφορετικές πτυχές, προβάλλουν την οπτική άλλων πολιτισμών και δείχνουν και τη σκοτεινή πλευρά των δυτικών κρατών.

2. Η έρευνα

2.1. Σκοπός της έρευνας

Σήμερα τίθεται το ερώτημα σε ποιο βαθμό τα Π.Σ. και τα σχολικά βιβλία Ιστορίας λαμβάνουν υπόψη τους τα νέα δεδομένα των σύγχρονων κοινωνιών, δηλαδή τον πολυπολιτισμικό χαρακτήρα τους και τις τάσεις ενοποίησης σε υπερεθνικούς σχηματισμούς.

Στο πλαίσιο αυτό σκοπός της έρευνας ήταν να διερευνηθεί κατά πόσο το μάθημα της Ιστορίας στην τελευταία τάξη του δημοτικού σχολείου είναι διαπολιτισμικά προσανατολισμένο σε επίπεδο Π.Σ. και σχολικών εγχειριδίων. Η συγκεκριμένη εισήγηση περιορίζεται στη διερεύνηση της διαπολιτισμικής διάστασης δύο σχολικών εγχειριδίων σύγχρονης Ιστορίας, ενώ παράλληλα παρουσιάζει τη διαδικασία συγγραφής και τις συνθήκες διαμόρφωσης των νέων σχολικών εγχειριδίων, προκειμένου να καταστούν σαφείς ο ρόλος του μαθήματος της σύγχρονης Ιστορίας στην Ελλάδα και στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα και τα περιθώρια αναθεώρησής του προς μία διαπολιτισμική προσέγγιση.

2.2. Υλικό της έρευνας

Υλικό της έρευνας αποτέλεσαν τα εξής σχολικά εγχειρίδια:

³¹ (Becher, 86; Πανταζής, 213-214)

³² (Council of Europe 1997, 40-42)

³³ (Alavi & von Borries 2000, 61)

1. Ακτύπης, Διονύσιος, Αριστείδης Βελαλίδης, Μαρία Καΐλα, Θεόδωρος Κατσουλάκος, Γιάννης Παπαρηγορίου & Κώστας Χωρεάνθης: *Στα νεότερα χρόνια*. Αθήνα: Ο.Ε.Δ.Β. 2008³⁴.
2. Κολιόπουλος Ιωάννης, Ιάκωβος Μιχαηλίδης, Αθανάσιος Καλλιανιώτης & Χαράλαμπος Μηνάογλου: *Ιστορία ΣΤ' Δημοτικού. Ιστορία του νεότερου και σύγχρονου κόσμου. Βιβλίο μαθητή*. Αθήνα: ΙΤΥΕ Διόφαντος 2012.

2.3. Συνθήκες διαμόρφωσης του υλικού

Η συγγραφή νέων σχολικών εγχειριδίων αποτελεί συχνά μέρος και συνοδεύει τις απόπειρες εκπαιδευτικών αλλαγών με σκοπό τον «εκσυγχρονισμό» της διδακτικής πράξης και την «αναμόρφωση» του εκπαιδευτικού συστήματος. Ο λόγος που το σχολικό βιβλίο βρίσκεται στο επίκεντρο των αλλαγών αυτών είναι ότι συνιστά πέρα από πληροφοριακό και πολιτικό μέσο και είναι προϊόν, αλλά και παράγοντας κοινωνικών διαδικασιών³⁵.

Όσον αφορά τα σχολικά εγχειρίδια Ιστορίας, στα τέλη της δεκαετίας του 1970 και στις αρχές τις δεκαετίας του 1980 η κριτική στα παραδοσιακά Π.Σ., το αίτημα για εκπαιδευτική μεταρρύθμιση και η αλλαγή της κυβέρνησης το 1981 οδήγησαν στην αναθεώρηση των προδιαγραφών της εκπαιδευτικής διαδικασίας. Προκειμένου να απλουστευτούν οι διαδικασίες συγγραφής τους και να καταστεί πιο γρήγορη η ανανέωσή τους, επιλέχθηκε στις περισσότερες περιπτώσεις η πρακτική της ανάθεσης³⁶. Το Π.Σ. για το μάθημα της Ιστορίας της Στ' Δημοτικού δημοσιεύτηκε στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεως το 1989³⁷, ενώ την ίδια χρονιά εισήχθη στις τάξεις το νέο σχολικό βιβλίων των Ακτύπη κ.ά..

Η αδυναμίες, όμως, του Π.Σ. και των σχολικών βιβλίων της δεκαετίας του 1980 σχετικά με την εκπλήρωση των αναγκών του σύγχρονου ελληνικού σχολείου, το καθολικό αίτημα για εκσυγχρονισμό και πρωτοβουλίες της Ευρωπαϊκής Ένωσης (Ε.Ε.) οδήγησαν το Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων (ΥΠ.Ε.Π.Θ.) σε μία νέα μεταρρυθμιστική προσπάθεια που ξεκίνησε το 1997 και ολοκληρώθηκε το 2003, χαρακτηριστικά της οποίας θεωρούνται η «κοινοτικοποίηση» της εκπαίδευσης και η «ευρωπαϊκή» του μεταρρυθμιστικού λόγου. Το νέο Διαθεματικό Ενιαίο Πλαίσιο Προγραμμάτων Σπουδών (Δ.Ε.Π.Π.Σ.) και τα Αναλυτικά Προγράμματα Σπουδών (Α.Π.Σ.) δημοσιεύτηκαν το 2003 στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεως³⁸, ουσιαστικά, όμως, εφαρμόστηκαν για πρώτη φορά τη σχολική χρονιά 2006-2007 στο δημοτικό σχολείο με την εισαγωγή των νέων σχολικών βιβλίων³⁹. Θα πρέπει να αναφερθεί στο σημείο αυτό ότι το Π.Σ. της Ιστορίας που προέκυψε θέτει ως γενικό σκοπό την ανάπτυξη της ιστορικής σκέψης και της ιστορικής συνείδηση – σε αντίθεση με το προηγούμενο Π.Σ. που έθετε στο επίκεντρο την εγχάραξη της εθνικής συνείδησης. Ωστόσο, σε επίπεδο επιμέρους στόχων το Π.Σ. δεν διαφοροποιήθηκε ουσιαστικά από το προηγούμενο. Οι Φλουρής & Πασιάς επισημαίνουν ότι η μεταρρύθμιση της περιόδου 1997-2003 χαρακτηρίζεται από ένα ρηχό σχεδιασμό των

³⁴ Πρόκειται για το εγχειρίδιο που δημοσιεύτηκε το 1989 και αναθεωρήθηκε το 1997. Χρησιμοποιήθηκε στις σχολικές τάξεις από το 1989 ως το 2006, οπότε και αντικαταστάθηκε από το σχολικό βιβλίο της συγγραφικής ομάδας της Μαρίας Ρεπούση. Μετά την απόσυρση του βιβλίου αυτού στο τέλος της σχολικής χρονιάς 2006-2007 το παλιό βιβλίο επανήλθε και χρησιμοποιήθηκε μέχρι και τη σχολική χρονιά 2011-2012. Στην παρούσα έρευνα χρησιμοποιήθηκε η έκδοση του 2008.

³⁵ (Stein 1977)

³⁶ (Μαυροσκούφης 1997, 83)

³⁷ (ΦΕΚ τεύχος Α' αρ. φύλλου 226/6-10-1989)

³⁸ (ΦΕΚ τεύχος Β' αρ. φύλλου 303/13-03-03 & ΦΕΚ τεύχος Β' αρ. φύλλου 304/13-03-03)

³⁹ (Ευαγγέλου 2007, 165)

παρεμβάσεων και από την έλλειψη διαλόγου με την εκπαιδευτική κοινότητα⁴⁰. Όπως σημειώνει ο Μπονίδης, «η δομική μεταρρύθμιση των προδιαγραφών της διδασκαλίας αποτελεί ακόμη ζητούμενο στην ελληνική εκπαίδευση»⁴¹.

Όσον αφορά τα σχολικά εγχειρίδια, προκηρύχθηκε ανοιχτός δημόσιος διαγωνισμός, αξιολογήθηκαν οι αιτήσεις συγγραφής και τελικά η συγγραφή τους ανατέθηκε σε μία ομάδα για κάθε βιβλίο. Η διαδικασία ελέγχθηκε από το Παιδαγωγικό Ινστιτούτο (Π.Ι.), το οποίο παρακολούθησε τη διαδικασία, τα αξιολόγησε, διόρθωσε και ενέκρινε. Επιπλέον, το Π.Ι. προσδιόρισε τις προδιαγραφές για τη συγγραφή των βιβλίων εκδίδοντας τις «Γενικές προδιαγραφές και κριτήρια αξιολόγησης εκπαιδευτικού υλικού»⁴². Τα βιβλία δεν εφαρμόστηκαν πειραματικά, ώστε να υποστούν διαμορφωτική αξιολόγηση⁴³ και εισήχθησαν στις τάξεις κατά τη σχολική χρονιά 2006-2007.

Το βιβλίο Ιστορίας της Στ' Δημοτικού της συγγραφικής ομάδας της Ρεπούση⁴⁴ γράφτηκε βάσει του Δ.Ε.Π.Π.Σ. και κρίθηκε θετικά κατά τη διαδικασία αξιολόγησης, καταργήθηκε, όμως, για ιδεολογικούς λόγους από τον Υπουργό Παιδείας Ευριπίδη Στυλιανίδη, ο οποίος παρέκαμψε την επίσημη διαδικασία αποτίμησής του βιβλίου από ομάδα εμπειρογνομόνων αξιολογητών λόγω πίεσης από διάφορες κοινωνικές ομάδες⁴⁵. Η αντίδραση στο βιβλίο της συγγραφικής ομάδας με επικεφαλής τη Μαρία Ρεπούση ήταν πολιτικοποιημένη και δεν οφείλεται ουσιαστικά στις όποιες «ανακρίβειες» θα μπορούσαν να εντοπιστούν. Βασικό χαρακτηριστικό της σύγκρουσης για το βιβλίο Ιστορίας ήταν η υποταγή της επιστημονικής προσέγγισης στις σκοπιμότητες μίας ιδεολογικής και πολιτικής σύγκρουσης⁴⁶. Η συζήτηση για το συγκεκριμένο βιβλίο πήρε τη μορφή «*λυσσαλέας αρνητικής κριτικής*» στη βάση πολιτικών και «εθνικών» επιχειρημάτων παρά ιστοριογραφικών ή παιδαγωγικών⁴⁷. Όπως αναφέρει ο Μαυροσκούφης, όσοι επιχειρούν αλλαγές του διδακτικού παραδείγματος θα πρέπει να συνυπολογίζουν «*τα αξιακά πρότυπα και τις ζώνες ανοχής της κυρίαρχης ιδεολογίας*». Σε μία ανασφαλή και συντηρητική κοινωνία η επαναδιαπραγμάτευση της ιστορικής μνήμης θεωρείται απειλή απέναντι στην «*εθνική ομαλότητα*»⁴⁸. Το γεγονός αυτό αποδεικνύει ότι στην ελληνική κοινωνία δεν έχουν ωριμάσει οι συνθήκες για την απεξάρτηση της εθνικής ιστορίας από εθνοκεντρικές και ιδεολογικές επιρροές και στόχους⁴⁹.

Μετά την απόσυρση του βιβλίου το 2007 δημοσιεύτηκε από το Π.Ι. ανακοίνωση με θέμα «Συγγραφή διδακτικού πακέτου (βιβλίο μαθητή, βιβλίο δασκάλου, τετράδιο εργασιών) για το μάθημα της Ιστορίας της Έκτης (Στ') τάξης του Δημοτικού»⁵⁰. Η συγγραφή του νέου σχολικού εγχειριδίου έγινε με ανάθεση στη συγγραφική ομάδα των Κολιόπουλου, Ιωάννη, Ιάκωβου Μιχαηλίδη, Αθανάσιου Καλλιανιώτη & Χαράλαμπου Μηνάογλου. Το νέο σχολικό εγχειρίδιο τελικά εισήχθη

⁴⁰ (Φλουρής & Πασιάς 2004, 134)

⁴¹ (Μπονίδης 2010, 164-165)

⁴² (ΥΠ.Ε.Π.Θ.-Π.Ι. 2003)

⁴³ (Ανδρέου & Κασβίκης 2008, 86-87)

⁴⁴ Πρόκειται για το βιβλίο: Ρεπούση, Μαρία, Χαρά Ανδρεάδου, Αριστείδης Πουταχίδης & Αρμόδιος Τσίβας: *Στα νεότερα και σύγχρονα χρόνια*. Αθήνα: ΟΕΔΒ-Ελληνικά Γράμματα Multimedia A.E. 2006.

⁴⁵ (Μπονίδης ό.π., 184)

⁴⁶ (Κόκκινος 2008, 34)

⁴⁷ (Ανδρέου & Κασβίκης ό.π., 81-84)

⁴⁸ (Μαυροσκούφης 2008, 71-74)

⁴⁹ (Κόκκινος 2003, 146-148)

⁵⁰ (ΥΠ.Ε.Π.Θ.-Π.Ι. 2007)

για πρώτη φορά στις τάξεις κατά το σχολικό έτος 2012-2013 έπειτα από έγκριση του Υπουργείου⁵¹.

2.4. Μέθοδοι ανάλυσης του υλικού

Τα σχολικά εγχειρίδια αναλύθηκαν με την ποιοτική ανάλυση περιεχομένου και συγκεκριμένα με τη μέθοδο της *ανάλυσης curriculum* (curriculum analysis)⁵². Για την ανάλυση συγκροτήθηκε ένα σύστημα κατηγοριών-δεικτών που λειτούργησε ως εννοιολογικό πλαίσιο και ως οργανωτικό σχέδιο, καθοδήγησε την ανάλυση και την κατέστησε συστηματική και σαφή⁵³.

2.5. Ανάλυση των σχολικών εγχειριδίων

Στο πλαίσιο της έρευνας διερευνήθηκε ο διαπολιτισμικός προσανατολισμός των δύο σχολικών εγχειριδίων που χρησιμοποιήθηκαν πρόσφατα για τη διδασκαλία του μαθήματος της σύγχρονης Ιστορίας με βάση συγκεκριμένα διαπολιτισμικά ερωτήματα, ενώ επιχειρήθηκε η σύγκρισή τους ως προς την υιοθέτηση μίας διαπολιτισμικής προσέγγισης. Οι βασικές διαπιστώσεις παρουσιάζονται συνοπτικά παρακάτω.

Παρόλο που στη σύγχρονη ιστορία εντοπίζονται πάρα πολλές περιπτώσεις πολυπολιτισμικών κοινωνιών, στα δύο σχολικά εγχειρίδια οι άμεσες αναφορές είναι περιορισμένες. Στο βιβλίο των Ακτύπη κ.ά. οι συγκεκριμένες αναφορές είναι ελάχιστες, παρά το γεγονός ότι το μεγαλύτερο μέρος του βιβλίου πραγματεύεται τη ζωή στην πολυπολιτισμική Οθωμανική αυτοκρατορία, την Ελληνική Επανάσταση και τη συγκρότηση του ελληνικού κράτους, ο πληθυσμός του οποίου ήταν πολιτισμικά ανομοιογενής. Οι αναφορές είναι συγκριτικά περισσότερες στο νέο σχολικό εγχειρίδιο, αυτό των Κολιόπουλου κ.ά., όμως, σε καμία περίπτωση εκτενείς. Κυρίως δε αναφορές σε θέματα πολυπολιτισμικότητας και πολυπολιτισμικών κοινωνιών εντοπίζονται όχι στο κυρίως κείμενο, αλλά ως συμπληρωματικές πληροφορίες στο πλαίσιο «ματιά στο παρελθόν» που υπάρχει στο τέλος κάθε ενότητας, γεγονός που υποδηλώνει την περιθωριοποιημένη θέση των ζητημάτων αυτών στα περιεχόμενα. Αποτέλεσμα είναι να καλλιεργείται και να διατηρείται ο μύθος της εθνικής ομοιογένειας και να αποκρύπτονται οι πολιτισμικές διαφορές.

Τα σχολικά εγχειρίδια της Ιστορίας της Στ' Δημοτικού που εξετάστηκαν επικεντρώνονται κατά κύριο λόγο στην ελληνική ιστορία και στη διαδικασία συγκρότησης του ελληνικού κράτους. Συνεπώς, τα θέματα βαλκανικής, ευρωπαϊκής και παγκόσμιας ιστορίας είναι περιορισμένα. Εκτός από τα ελάχιστα αυτοτελή κεφάλαια που αφορούν κυρίως την ευρωπαϊκή και λιγότερο τη βαλκανική και την παγκόσμια ιστορία, εντοπίζονται αναφορές σε περιπτώσεις που η ελληνική ιστορία πραγματεύεται θέματα που εντάσσονται σε ευρύτερα πλαίσια (βαλκανικό, ευρωπαϊκό ή παγκόσμιο). Παρατηρείται, δηλαδή, το φαινόμενο τα θέματα αυτά να παρουσιάζονται, μόνο σε περιπτώσεις που έχουν άμεση και στενή σχέση με τα γεγονότα στην Ελλάδα κατά την υπό εξέταση περίοδο. Η ελληνική ιστορία κατέχει αδιαμφισβήτητα την πρωτοκαθεδρία. Συγκριτικά, ανάμεσα στα δύο σχολικά εγχειρίδια που εξετάστηκαν διαπιστώθηκε ότι το νέο σχολικό εγχειρίδιο πραγματεύεται σχετικά ευρύτερα θέματα ευρωπαϊκής ιστορίας, γεγονός που αποτελεί ένα θετικό στοιχείο στην κατεύθυνση της διαπολιτισμικής διεύρυνσης. Τα θέματα αυτά, όμως, ως επί το πλείστον, δεν εξετάζονται εκτενώς, αλλά ευκαιριακά ως πρόσθετες πληροφορίες στο πλαίσιο της «ματιάς στο παρελθόν». Συνεπώς, παρά την

⁵¹ (Υ.Π.Δ.Β.Μ.Θ. 2012)

⁵² (Posner 2004)

⁵³ (Kesidou 1999, 37-38)

πρόοδο που έχει σημειωθεί δεν μπορεί να ισχυριστεί κανείς ότι η ευρωπαϊκή διάσταση έχει ενταχθεί οργανικά στο συγκεκριμένο σχολικό εγχειρίδιο.

Η εικόνα της Ελλάδας που προβάλλεται μέσω των υπό εξέταση βιβλίων επικεντρώνεται ιδιαίτερα στον ηρωισμό και τη γενναιότητα των Ελλήνων, στον δίκαιο αγώνα τους ενάντια στον κατακτητή, στην κοινή πίστη και τις περισσότερες φορές στην κοινή γλώσσα. Τα στοιχεία αυτά παρουσιάζονται ως τα ενοποιητικά στοιχεία του έθνους. Με τον τρόπο αυτό προάγεται έντονα η εικόνα της ομοιογένειας του έθνους και της αδιάρρηκτης συνέχειάς του μέσα στους αιώνες, ενώ οι διαφορές και η ετερότητα αποκρύπτονται. Το στοιχείο αυτό είναι πιο έντονο στο παλιό βιβλίο, ενώ στο νέο σχολικό εγχειρίδιο το στοιχείο της κοινής πίστης και καταγωγής προβάλλεται συγκριτικά πιο περιορισμένα. Η παραδοσιακή αντίληψη, όμως, που προσλαμβάνει το έθνος ως μία ομοιογενή, αναλλοίωτη και αιώνια οντότητα παραμένει. Οι παραδοχές αυτές έρχονται σε αντίθεση με κεντρικές θέσεις της Διαπολιτισμικής Διδακτικής της Ιστορίας, στο επίκεντρο των οποίων βρίσκεται η αποδοχή της διαφορετικότητας και η ανάγκη συνειδητοποίησης ότι το έθνος είναι μία κατασκευή που δημιουργήθηκε τον 19^ο και όχι μία αιώνια ύπαρξη.

Όσον αφορά τους εθνικούς «άλλους», είναι χαρακτηριστικό ότι και στα δύο σχολικά εγχειρίδια αυτοί παρουσιάζονται κυρίως με αφορμή πολεμικές συρράξεις. Ιδιαίτερα έντονο είναι αυτό για τους Τούρκους και τους βαλκανικούς λαούς που αποτέλεσαν, εξάλλου, και τους κύριους αντιπάλους ή ανταγωνιστές της Ελλάδας στην προσπάθεια δημιουργίας και επέκτασης του κράτους. Οι αναφορές στη συμβίωση και την αλληλεπίδραση των λαών αυτών είναι ελάχιστες. Άμεση επίπτωση αυτού είναι το γεγονός ότι σχηματίζεται, έστω και έμμεσα, μία αρνητική εικόνα για τους λαούς αυτούς, εφόσον παραβλέπονται εντελώς οι περίοδοι ειρηνικής συνύπαρξης και οι περιπτώσεις φιλικών σχέσεων μεταξύ τους. Βέβαια, θα πρέπει να αναφερθεί ότι δεν εντοπίζονται έντονα αρνητικά φορτισμένες εκφράσεις για τους λαούς αυτούς. Ιδιαίτερα στο νέο σχολικό εγχειρίδιο καταβάλλεται προσπάθεια, ώστε η γλώσσα που χρησιμοποιείται για τους λαούς αυτούς να είναι κατά το δυνατόν ουδέτερη. Η έλλειψη άμεσων αρνητικών αναφορών που επιβεβαιώνεται και από την έρευνα των Ξωχέλλη κ.ά.⁵⁴ αποτελεί αδιαμφισβήτητο θετικό στοιχείο. Παρά τα θετικά βήματα, όμως, δεν μπορούμε να ισχυριστούμε ότι προωθείται μία ισορροπημένη εικόνα για τους λαούς αυτούς, εικόνα που δεν επικεντρώνεται μόνο στα σημεία ρήξης, αλλά και στα σημεία θετικής αλληλεπίδρασης, ανταλλαγών, συνεργασίας και αρμονικής συνύπαρξης στο πέρασμα των αιώνων.

Γενικώς μπορούμε να ισχυριστούμε ότι έντονα εθνικιστικά στοιχεία απουσιάζουν από τα σχολικά εγχειρίδια. Βέβαια, στο παλιό βιβλίο εντοπίζονται κάποιες αναφορές που φορτίζουν τον λόγο και καλλιεργούν την ιδέα του «ένδοξου» εθνικού παρελθόντος. Στο νέο σχολικό εγχειρίδιο καταβάλλεται προσπάθεια, ώστε τα γεγονότα να παρουσιάζονται κατά το δυνατόν «ουδέτερα». Όμως, από την άλλη πλευρά, και τα δύο βιβλία επιμένουν στην ελληνική ιστορία και οπτική και τονίζουν ιδιαίτερα τα πολεμικά κατορθώματα των Ελλήνων, γεγονός που συντελεί στη διαπίστωση ότι έστω και έμμεσα καλλιεργείται ιδιαίτερα η εθνική υπερηφάνεια.

Όσον αφορά την ένταξη θεμάτων κοινωνικής, οικονομικής και πολιτιστικής ιστορίας στα περιεχόμενα, θα λέγαμε ότι δεν επιτυγχάνεται στα συγκεκριμένα βιβλία, διότι το μεγαλύτερο μέρος των περιεχομένων τους επικεντρώνεται στα πολεμικά και δευτερευόντως στα πολιτικά γεγονότα. Έτσι προωθείται, κατά τη γνώμη μας, μία εικόνα, σύμφωνα με την οποία ο πόλεμος είναι αναπόφευκτο και απαραίτητο κομμάτι της ιστορίας, γεγονός που φυσικά δεν προάγει την κατανόηση και την ειρηνική

⁵⁴ (Ξωχέλλης κ.ά. 2000)

συνύπαρξη που μάλιστα τονίζονται ως στόχοι της Ιστορίας στο Π.Σ.. Από την άλλη πλευρά, η παραμέληση της ενασχόλησης με την καθημερινή ζωή των ανθρώπων, με τις κοινωνικές και οικονομικές εξελίξεις και με πολιτιστικά θέματα περιορίζει την εικόνα που σχηματίζει ο μαθητής για το παρελθόν σε ένα σύνολο πολεμικών συρράξεων και διαπραγματεύσεων. Η παρουσία, ωστόσο, στα περιεχόμενα κοινωνικών, οικονομικών και πολιτιστικών ζητημάτων θα ευνοούσε ιδιαίτερα την ενασχόληση με θέματα αλληλεπίδρασης των πολιτισμών και εντοπισμού πιθανών κοινών στοιχείων, με θέματα καθημερινής ζωής σε πολυπολιτισμικές κοινωνίες (όπως η Οθωμανική Αυτοκρατορία), με θέματα παγκόσμιων οικονομικών φαινομένων και με θέματα κοινωνικών αγώνων. Η ενασχόληση με αυτά τα θέματα είναι γεγονός ότι θα ενίσχυε τη διαπολιτισμική διάσταση του μαθήματος.

Άμεση συνέπεια της προώθησης της ομοιογένειας και συνέχειας του έθνους που αναλύθηκε παραπάνω αποτελεί η διαπίστωση ότι στα υπό εξέταση σχολικά εγχειρίδια Ιστορίας οι αναφορές στην ιστορία της μετανάστευσης και των μειονοτήτων είναι ελάχιστες. Κατά κύριο λόγο σχετίζονται με την ανταλλαγή πληθυσμών μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας και με τη μετανάστευση Ελλήνων προς υπερπόντιες χώρες. Στο νέο σχολικό εγχειρίδιο οι αναφορές είναι συγκριτικά αυξημένες και αφορούν θέματα μετανάστευσης και προσφύγων και λιγότερο θέματα που σχετίζονται με τις μειονότητες. Οι περισσότερες, ωστόσο, εντοπίζονται στο πλαίσιο «ματιά στο παρελθόν», δηλαδή παρουσιάζονται μεμονωμένα και αποσπασματικά ως επιπλέον πληροφορίες. Δεν εντάσσονται οργανικά και δεν βρίσκονται στο επίκεντρο της ιστορικής αφήγησης. Ο προσανατολισμός των περιεχομένων θα λέγαμε ότι είναι κατά βάση μονοπολιτισμικός, προωθεί την ιδέα της ομοιογένειας και κατά κύριο λόγο αποκρύπτει ή παραβλέπει τη διαφορετικότητα και τον πλουραλισμό των κοινωνιών.

Μία ακόμη βασική αρχή της Διαπολιτισμικής Διδακτικής της Ιστορίας η οποία, όμως, δεν αντικατοπτρίζεται στα περιεχόμενα του Π.Σ., είναι αυτή της πολυπρισματικότητας. Η πολυπρισματικότητα, η θεώρηση, δηλαδή, ενός ιστορικού γεγονότος από διαφορετικές οπτικές γωνίες, συντελεί στην καταπολέμηση του εθνοκεντρισμού, στην καλλιέργεια της ενσυναίσθησης, στην ανάπτυξη της κριτικής σκέψης και στην ουσιαστική κατανόηση των γεγονότων και της σχετικότητας των ερμηνειών τους και, συνεπώς, στην κατανόηση του «άλλου». Παρά τη σημασία της, ωστόσο, η συγκεκριμένη αρχή παραβλέπεται στα υπό εξέταση εγχειρίδια τα οποία προβάλλουν σχεδόν αποκλειστικά την ελληνική οπτική. Βέβαια, καταβάλλεται προσπάθεια τα γεγονότα να παρουσιαστούν ουδέτερα και αποφεύγεται η χρήση έντονα φορτισμένου λόγου, ωστόσο η απουσία της οπτικής του «άλλου» είναι έντονη και στα δύο σχολικά βιβλία και ιδιαίτερα στην περίπτωση πραγμάτευσης επίμαχων και συγκρουσιακών θεμάτων της σύγχρονης ιστορίας.

Άμεση συνέπεια της έλλειψης πολυπρισματικότητας είναι η αδυναμία συγκριτικών αναλύσεων μέσω των περιεχομένων των σχολικών βιβλίων. Η κυρίως αφήγηση, αλλά και οι πηγές στη συντριπτική τους πλειοψηφία αντικατοπτρίζουν και προβάλλουν την ελληνική οπτική. Ως εκ τούτου, δεν προωθείται η συγκριτική ανάλυση ενός γεγονότος που αφορά διαφορετικές χώρες ή γεγονότων που παρουσιάζουν αναλογίες. Οι συγκριτικές αναλύσεις, όμως, άμεσα συνυφασμένες με την πολυπρισματικότητα, συμβάλλουν στην ουσιαστική κατανόηση του «άλλου» και στην ανάπτυξη της κριτικής ικανότητας, δηλαδή μπορούν να συντελέσουν στην επίτευξη βασικών διαπολιτισμικών στόχων.

Εκτός από τη δυνατότητα συγκριτικών αναλύσεων περιεχόμενα που προσφέρονται ιδιαίτερα για τη διαπολιτισμική διεύρυνση του μαθήματος είναι αυτά που σχετίζονται με επίμαχα και συγκρουσιακά θέματα. Ιδιαίτερα στη σύγχρονη

ιστορία που πραγματεύεται τις διαδικασίες συγκρότησης των εθνικών κρατών και τους δύο Παγκόσμιους Πολέμους μπορεί να εντοπίσει κανείς μία πληθώρα θεμάτων που χαρακτηρίζονται ως επίμαχα και συγκρουσιακά. Τέτοιου είδους θέματα συγκαταλέγονται, όπως θα ήταν αναμενόμενο, και στα περιεχόμενα των υπό εξέταση σχολικών εγχειριδίων, καθώς αποτελούν κεντρικό κομμάτι και της ελληνικής ιστορίας. Ωστόσο, στα συγκεκριμένα εγχειρίδια τα θέματα αυτά παρουσιάζονται κυρίως από την οπτική της Ελλάδας ως ουδέτερα και αποκρύπτεται ή αποσιωπάται ο συγκρουσιακός τους χαρακτήρας. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα να προωθείται η ιστορία ως αντικειμενική αφήγηση γεγονότων και να παραβλέπεται η ιστορία ως πρόβλημα και η δυνατότητα ύπαρξης διαφορετικών ερμηνειών.

Από διαπολιτισμική σκοπιά είναι καίριας σημασίας η εξέταση θεμάτων που σχετίζονται με τα ανθρώπινα δικαιώματα. Και στα δύο σχολικά εγχειρίδια, όμως, ο όρος ανθρώπινα δικαιώματα αναφέρεται μόνο σε μία πηγή, ενώ οι υπόλοιπες αναφορές σε βασικά ανθρώπινα δικαιώματα γίνονται στο πλαίσιο της πραγμάτευσης πολεμικών γεγονότων ή σπανιότερα κοινωνικών αγώνων και αφορούν την καταπάτησή τους. Στο νέο σχολικό εγχειρίδιο οι έμμεσες αυτές αναφορές είναι συχνότερες μεν, αλλά εντοπίζονται κυρίως στο πλαίσιο «ματιά στο παρελθόν» και όχι στο κυρίως κείμενο. Κατέχουν, δηλαδή, έναν συμπληρωματικό ρόλο. Επιπλέον, είναι αναγκαίο να τονιστεί ότι σε κανένα σημείο δεν προσδιορίζεται ο όρος, δεν παρουσιάζεται η ιστορία του και δεν τίθεται υπό διαπραγμάτευση το πώς και από ποιον ορίζονται τα ανθρώπινα δικαιώματα, προβληματισμός που απασχολεί ιδιαίτερα τη Διαπολιτισμική Διδακτική της Ιστορίας.

Όσον αφορά τον τρόπο παρουσίασης των γεγονότων, αυτά παρουσιάζονται και στα δύο σχολικά εγχειρίδια χρονολογικά, ακολουθώντας μία γραμμική αφήγηση. Το νέο σχολικό εγχειρίδιο διαφοροποιείται μόνο στο κεφάλαιο της Ελληνικής Επανάστασης στο οποίο τα γεγονότα οργανώνονται γύρω από γεωγραφικές περιοχές ή κεντρικής σημασίας πρόσωπα και δεν παρουσιάζονται με χρονολογική σειρά. Σε γενικές γραμμές, όμως, ακολουθείται το σχήμα της χρονολογικής παρουσίασης των γεγονότων από το παρελθόν προς το παρόν. Η αποκλειστικά γραμμική παρουσίαση των ιστορικών γεγονότων ενισχύει τον εθνοκεντρισμό, διότι υποστηρίζει και προωθεί την ιδέα του έθνους ως αιώνιας οντότητας που υπάρχει και εξελίσσεται χωρίς ασυνέχειες μέσα στους αιώνες. Προφανώς, οι εθνοκεντρικές αυτές τάσεις έρχονται σε αντίθεση με τη λογική της Διαπολιτισμικής Διδακτικής που θέτει στο επίκεντρο τον πολιτισμικό πλουραλισμό, την αμοιβαία κατανόηση, την αποδοχή και την ισότητα.

Σημαντικότατο κομμάτι της διδασκαλίας της Ιστορίας είναι οι πηγές. Στα υπό εξέταση σχολικά εγχειρίδια οι πηγές δεν κατέχουν κεντρικό ρόλο στη διδασκαλία του μαθήματος, δεν υιοθετείται δηλαδή μία ερευνητική προσέγγιση, αλλά διαδραματίζουν κυρίως έναν ρόλο συμπληρωματικό. Επιπλέον, ενώ θα μπορούσαν να διευρύνουν την οπτική της κυρίως αφήγησης, στη συντριπτική τους πλειοψηφία οι πηγές και στα δύο σχολικά εγχειρίδια την ενισχύουν και την υποστηρίζουν. Ως εκ τούτου, δεν προωθείται ούτε μέσω των πηγών η πολυπρισματική προσέγγιση των γεγονότων. Επιπλέον, οι πηγές στην πλειοψηφία τους προέρχονται από Έλληνες συγγραφείς, γεγονός που ενισχύει τον μονοπολιτισμικό προσανατολισμό του μαθήματος. Ακόμη, θα πρέπει να επισημανθεί ότι οι περισσότερες εικόνες των σχολικών βιβλίων αποτελούν πορτραίτα πολεμιστών και πολιτικών, ακολουθείται δηλαδή η παραδοσιακή αντίληψη σύμφωνα με την οποία η ιστορία περιστρέφεται γύρω από ένδοξα γεγονότα και τους πρωταγωνιστές τους. Με αυτόν τον τρόπο παραβλέπονται άλλες πλευρές της ιστορίας που αναλύθηκαν παραπάνω.

Τέλος, όσον αφορά τα περιεχόμενα, θα πρέπει να τονιστεί ότι το μεγαλύτερο μέρος τους και στα δύο βιβλία αφορά την Ελληνική Επανάσταση και τη διαδικασία

συγκρότησης και επέκτασης του ελληνικού κράτους. Ως εκ τούτου τα θέματα που αφορούν πρόσφατα ιστορικά γεγονότα του 20^{ου} αιώνα αποτελούν μειοψηφία, παρότι πολλά απ' αυτά ξεπερνούν τα όρια του εθνικού κράτους και προσφέρονται ιδιαίτερα για διαπολιτισμικές προσεγγίσεις. Τα σχολικά εγχειρίδια περιλαμβάνουν τέτοια θέματα στα περιεχόμενά τους, αλλά τα παρουσιάζουν κυρίως από την ελληνική οπτική και στον βαθμό που σχετίζονται με την ελληνική ιστορία. Συνεπώς, δεν μπορεί να υποστηριχθεί ότι τα συγκεκριμένα σχολικά εγχειρίδια προωθούν τη διαπολιτισμική προσέγγιση των σύγχρονων αυτών θεμάτων. Παρόλα αυτά, θετικό στοιχείο συνιστά το γεγονός ότι το νέο βιβλίο προσφέρει περισσότερες ευκαιρίες για πραγμάτευση σύγχρονων θεμάτων που υπερβαίνουν την ελληνική ιστορία, έστω κι αν αυτά παρουσιάζονται ως συμπληρωματικές πληροφορίες μέσω της «ματιάς στο παρελθόν».

3. Διαπιστώσεις - συζήτηση

Συνοψίζοντας κανείς τα ευρήματα των αναλύσεων διαπιστώνει ότι σε γενικές γραμμές ισχύει στην περίπτωση των υπό εξέταση βιβλίων η διαπίστωση της Φραγκουδάκη, ότι δηλαδή τα σχολικά εγχειρίδια Ιστορίας προάγουν τον εθνοκεντρισμό και αποτελούν καταλόγους γεγονότων σε χρονολογική σειρά, τα οποία παρουσιάζονται σαν αντικειμενικές αλήθειες και ως εκ τούτου δεν διδάσκουν πώς παράγεται η ιστορική γνώση. Ακόμη, θα πρέπει να επισημανθεί ότι στην Ελλάδα χαρακτηριστικό του μαθήματος της Ιστορίας είναι η αποστήθιση, η απουσία στοιχειωδών ιστορικών δεξιοτήτων και η απόκλιση από την επιστήμη αναφοράς, με αποτέλεσμα να διδάσκεται μία αντίθετη με βάση τα επιστημονικά κεκτημένα προσέγγιση του παρελθόντος⁵⁵.

Τέλος, θα θέλαμε να τονίσουμε ότι, αν λάβει κανείς υπόψη τον γενικό και τους ειδικούς σκοπούς του μαθήματος της Ιστορίας σύμφωνα με το Π.Σ. και τα ευρήματα σχετικά με τα περιεχόμενα, διαπιστώνει ότι υπάρχει μία αντίφαση. Από τη μία πλευρά οι σκοποί, χωρίς να έχουν απομακρυνθεί τελείως από τον παραδοσιακό στόχο της καλλιέργειας της εθνικής ταυτότητας, προτάσσουν την αναγκαιότητα καλλιέργειας της ιστορικής σκέψης και συνείδησης και απομακρύνονται από τον φρονηματιστικό ρόλο του μαθήματος. Όμως, η εικόνα αυτή ανατρέπεται από τους στόχους των επιμέρους θεματικών ενοτήτων και τα περιεχόμενα των σχολικών εγχειριδίων, στα οποία δίνεται εξαιρετική έμφαση στην ελληνική ιστορία και οπτική. Συνολικά, θα λέγαμε ότι τα ευρήματα της έρευνας για το περιεχόμενο των εγχειριδίων Ιστορίας επιβεβαιώνουν τη διαπίστωση του Faas, ότι δηλαδή η έμφαση δίνεται στα εθνικά θέματα, καθώς τα 2/3 των ενοτήτων πραγματεύονται την ελληνική ιστορία. Αντίθετα, η διαπολιτισμική διάσταση των σχολικών εγχειριδίων παραμένει πολύ περιορισμένη. Αν και υπάρχουν κάποιες αποσπασματικές αναφορές σε θέματα εθνικής και πολιτισμικής ετερότητας, οι ενότητες που πραγματεύονται τα θέματα αυτά ασχολούνται κυρίως με διεθνή ή παγκόσμια θέματα και όχι με διαπολιτισμικά θέματα αυτά καθαυτά⁵⁶. Στο νέο σχολικό εγχειρίδιο καταβλήθηκε προσπάθεια, τα γεγονότα να παρουσιαστούν «αντικειμενικά» χωρίς έντονα φορτισμένο λόγο και συμπεριλήφθησαν κάποια θέματα που άπτονται της διαπολιτισμικότητας και της πολυπολιτισμικότητας, όμως, δεν μπορεί να ισχυριστεί κανείς ότι τα περιεχόμενα μετασηματίστηκαν ουσιαστικά και ότι επιχειρήθηκε η διαπολιτισμική προσέγγιση του μαθήματος. Παρά τις προσπάθειες που καταβλήθηκαν, το νέο βιβλίο ιστορίας διαφοροποιήθηκε σε μικρό βαθμό από το προηγούμενο και τα θέματα σχετικά με την πολυπολιτισμικότητα και τη διαπολιτισμικότητα που εντάχθηκαν είναι πολύ

⁵⁵ (Φραγκουδάκη 2013, 245-248)

⁵⁶ (Faas, 479-480)

περιορισμένα και σε καμία περίπτωση δεν βρίσκονται στο επίκεντρο. Συνεπώς η αλλαγή με άξονα τη διαπολιτισμική εκπαίδευση παρά τα σύγχρονα δεδομένα δεν υλοποιήθηκε.

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

Αβδελά, Έφη: *Ιστορία και σχολείο*. Αθήνα: Νήσος 1998.

Αδάμου-Ράση, Μαρία: «Η ελληνική εκπαίδευση των απαρχών του 21^{ου} αιώνα ως δημόσιο μορφωτικό αγαθό (;): διάσταση παιδαγωγικού λόγου και εκπαιδευτικών πρακτικών – Η περίπτωση της σχολικής ιστορίας». Στο: Ανδρέας Π. Ανδρέου (επιμ.), *Η Διδακτική της Ιστορίας στην Ελλάδα και η έρευνα στα σχολικά εγχειρίδια*. Αθήνα: Μεταίχμιο 2008: 465-509.

Ανδρέου, Ανδρέας Π. & Κώστας Κασβίκης: «Το μετέωρο βήμα της σχολικής Ιστορίας στα νέα εγχειρίδια για το δημοτικό σχολείο». Στο: Ανδρέας Π. Ανδρέου (επιμ.), *Η Διδακτική της Ιστορίας στην Ελλάδα και η έρευνα στα σχολικά εγχειρίδια*. Αθήνα: Μεταίχμιο 2008: 81-128.

Δαμανάκης, Μιχάλης: *Η εκπαίδευση των παλιννοστούντων και αλλοδαπών μαθητών στην Ελλάδα. Διαπολιτισμική προσέγγιση*. Αθήνα: Gutenberg 2002⁵.

Δραγώνα, Θάλεια & Άννα Φραγκουδάκη: «Εισαγωγή». Στο: Άννα Φραγκουδάκη & Θάλεια Δραγώνα (επιμ.), *Τι ειν' η πατρίδα μας; Εθνοκεντρισμός στην εκπαίδευση*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια 1997: 13-26.

ΕΠΑΔΙΠΕ (Ελληνικό Παρατηρητήριο για τη Διαπολιτισμική Παιδεία και Εκπαίδευση): *Συνεισφορά στη διαβούλευση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής για την εκπαίδευση και τη μετανάστευση*. Θεσσαλονίκη 2008, προσβάσιμο στο: http://ec.europa.eu/education/migration/greece1_el.pdf [ανακτήθηκε 8/6/2012].

Ευαγγέλου, Οδυσσέας: *Διαπολιτισμικά Αναλυτικά Προγράμματα*. Αθήνα: τυπωθήτω-Γιώργος Δάρδανος 2007.

Κεσίδου, Αναστασία: «Διαπολιτισμική εκπαίδευση: μια εισαγωγή». Στο: Ένταξη παιδιών παλιννοστούντων και αλλοδαπών στο σχολείο (Γυμνάσιο) (επιμ.), *Οδηγός επιμόρφωσης. Διαπολιτισμική εκπαίδευση και αγωγή*. Θεσσαλονίκη: Λιθογραφία 2008α: 21-36.

Κεσίδου, Αναστασία: «Διδακτικές προσεγγίσεις στο πολυπολιτισμικό σχολείο: αρχές της Διαπολιτισμικής Διδακτικής». Στο: Ένταξη παιδιών παλιννοστούντων και αλλοδαπών στο σχολείο (Γυμνάσιο) (επιμ.), *Διδασκαλία και μάθηση στο πολυπολιτισμικό σχολείο: διδακτικές προσεγγίσεις και εκπαιδευτικό υλικό. Πρακτικά ημερίδας (Θεσσαλονίκη 10 & 11 Δεκεμβρίου 2007)*. Θεσσαλονίκη: Λιθογραφία 2008β: 11-28.

Κεσίδου, Αναστασία : «Μετανάστευση και εκπαιδευτική πολιτική: διεθνής εμπειρία». Στο: Αναστασία Κεσίδου/ Αλεξάνδρα Ανδρούσου & Βασίλης Τσάφος (επιμ.), *Μετανάστευση, πολυπολιτισμικότητα και προκλήσεις: Πολιτική, Έρευνα, Πράξη. Πρακτικά Επιστημονικού Συνεδρίου (ΕΠΑΔΙΠΕ)(Αθήνα 14-15 Μαΐου 2010)*. Θεσσαλονίκη: ΕΠΑΔΙΠΕ 2010: 117-126.

Κόκκινος Γιώργος κ.ά.: *Προσεγγίζοντας το Ολοκαύτωμα στο ελληνικό σχολείο. Ένα εκπαιδευτικό ερευνητικό πρόγραμμα για μαθητές Δημοτικού, Γυμνασίου, Λυκείου*. Αθήνα: Ταξιδευτής 2007.

Κόκκινος, Γιώργος: *Από την Ιστορία στις ιστορίες. Προσεγγίσεις στην ιστορία της ιστοριογραφίας, την επιστημολογία και τη διδακτική της Ιστορίας*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα 1998².

- Κόκκινος, Γιώργος: *Επιστήμη, ιδεολογία και ταυτότητα. Το μάθημα της ιστορίας στον αστερισμό της υπερεθνικότητας και της παγκοσμιοποίησης*. Αθήνα: Μεταίχμιο 2003 .
- Κόκκινος, Γιώργος: «Μεταξύ μελαγχολίας και εξέγερσης: ενδεικτικές όψεις της παθολογίας της σχολικής ιστοριογραφίας στην Ελλάδα, η στάση της διανόησης και η συλλογική ψύχωση για το εγχειρίδιο της Στ' Δημοτικού». Στο: Ανδρέας Π. Ανδρέου (επιμ.), *Η Διδακτική της Ιστορίας στην Ελλάδα και η έρευνα στα σχολικά εγχειρίδια*. Αθήνα: Μεταίχμιο 2008: 21-67.
- Κόκκινος, Γιώργος & Παναγιώτης Γατσωτής: «Η χαρτογράφηση των ερευνητικών πεδίων της Διδακτικής της Ιστορίας στην Ελλάδα». Στο: Ανδρέας Π. Ανδρέου (επιμ.), *Η Διδακτική της Ιστορίας στην Ελλάδα και η έρευνα στα σχολικά εγχειρίδια*. Αθήνα: Μεταίχμιο 2008: 363-387.
- Μαυροσκούφης, Δημήτρης Κ.: *Η σχολική Ιστορία στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση (1975-1995). Η μεταπολιτευτική εκδοχή του σισύφειου μύθου*. Θεσσαλονίκη: Εκδοτικός Οίκος Αδελφών Κυριακίδη 1997.
- Μαυροσκούφης, Δημήτρης Κ.: «Μονολιθικότητα και εθνοκεντρισμός σε πολυπολιτισμικό περιβάλλον: η πρόσληψη της νεοελληνικής ιστορίας από τους μαθητές της Γ' Γυμνασίου». Στο: Δημήτρης Χατζηδήμου, Κωνσταντίνος Μπίκος/ Πελαγία Στραβάκου & Κωνσταντίνος Χατζηδήμου (επιμ.), *Ελληνική Παιδαγωγική και Εκπαιδευτική Έρευνα. Πρακτικά 5ου Πανελληνίου Συνεδρίου της Παιδαγωγικής Εταιρείας Ελλάδος (Θεσσαλονίκη 24-26 Νοεμβρίου 2006, τόμοι Α' - Β')*. Θεσσαλονίκη: Αδελφοί Κυριακίδη, τ. Α' 2007: 229-241.
- Μαυροσκούφης, Δημήτρης Κ.: «Τα σχολικά εγχειρίδια Ιστορίας: Καταστροφική διδακτική ή στρατηγική πρόκλησης ηθικών πανικών;». Στο: Ανδρέας Π. Ανδρέου (επιμ.), *Η Διδακτική της Ιστορίας στην Ελλάδα και η έρευνα στα σχολικά εγχειρίδια*. Αθήνα: Μεταίχμιο 2008: 69-80.
- Μπονίδης, Κυριάκος: *Προδιαγραφές της εκπαιδευτικής διαδικασίας: Θεωρία και Πράξη. Το παραδοσιακό και το συμπεριφοριστικό 'παράδειγμα'. Η ελληνική πραγματικότητα κατά τη μεταπολιτευτική περίοδο*. Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Γράφημα 2010.
- Νικολάου, Γιώργος: *Ένταξη και εκπαίδευση των αλλοδαπών μαθητών στο δημοτικό σχολείο*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα 2000.
- Νικολάου, Γιώργος: *Διαπολιτισμική Διδακτική. Το νέο περιβάλλον. Βασικές αρχές*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα 2005.
- Νικολάου, Γιώργος: «Εκπαιδευτικές πολιτικές διαχείρισης της πολιτισμικής ετερότητας στην Ελλάδα και την Ευρώπη». Στο: Ένταξη παιδιών παλιννοστούντων και αλλοδαπών στο σχολείο (Γυμνάσιο) (επιμ.), *Οδηγός επιμόρφωσης. Διαπολιτισμική εκπαίδευση και αγωγή*. Θεσσαλονίκη: Λιθογραφία 2008: 37-52
- Ξωχέλλης, Παναγιώτης κ.ά.: «Η εικόνα του «άλλου» στα σχολικά βιβλία Ιστορίας των βαλκανικών χωρών». Στο: Αχιλλέας Καψάλης/ Κυριάκος Μπονίδης & Αθηνά Σιπητάνου (επιμ.), *Μονάδα Έρευνας Σχολικού Βιβλίου Α.Π.Θ.: Η εικόνα του «Άλλου»/ γείτονα στα σχολικά βιβλία των βαλκανικών χωρών. Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου (Θεσσαλονίκη 16-18 Οκτωβρίου 1998)*. Αθήνα: τυπωθήτω – Γιώργος Δάρδανος 2000: 67-99.
- Πανταζής, Βασίλειος Α.: «Το μάθημα της Ιστορίας – Διαπολιτισμική μάθηση στο μάθημα της Ιστορίας». *Μακεδόν* 10 2002: 205-216.
- Υ.Π.Δ.Β.Μ.Θ.: *Απόφαση με θέμα: Έγκριση και εκτύπωση Νέου Διδακτικού Πακέτου Ιστορίας Στ' Δημοτικού για το σχολικό έτος 2012-2013. Αριθ. 48493/Γ1. 2012,*

- προσβάσιμο στο: <http://static.diavgeia.gov.gr/doc/%CE%924649-4%CE%937> [ανακτήθηκε 31/8/2013].
- ΥΠ.Ε.Π.Θ.-Π.Ι.: *Γενικές προδιαγραφές και κριτήρια αξιολόγησης εκπαιδευτικού υλικού, Παράρτημα, Τόμος Γ', Τεύχος γ'*. 2003, προσβάσιμο στο: http://www.pi-schools.gr/prok_ekr_ylikou_03/General_Specs.pdf [ανακτήθηκε 31/8/2013].
- ΥΠ.Ε.Π.Θ.-Π.Ι.: *Ανακοίνωση με θέμα: Συγγραφή διδακτικού πακέτου (βιβλίο μαθητή, βιβλίο δασκάλου, τετράδιο εργασιών) για το μάθημα της Ιστορίας της Έκτης (Στ') τάξης του Δημοτικού*. 2007, προσβάσιμο στο: http://www.pi-schools.gr/download/news/anak_8759_6_12_07.doc [ανακτήθηκε 31/08/2013].
- ΦΕΚ 226/Α/6-10-1989. *Αναλυτικό Πρόγραμμα του μαθήματος της Ιστορίας της Στ' τάξεως του Δημοτικού Σχολείου. Προεδρικό Διάταγμα υπ' αριθμόν 540*, προσβάσιμο στο: http://www.pi-schools.gr/progr_spoudon_1899_1999/1989_226.pdf [ανακτήθηκε 23/4/2013].
- ΦΕΚ 303/Β/13-03-2003. *Διαθεματικό Ενιαίο Πλαίσιο Προγραμμάτων Σπουδών (Δ.Ε.Π.Π.Σ.) και Αναλυτικά Προγράμματα Σπουδών (Α.Π.Σ.) Δημοτικού-Γυμνασίου: α) Γενικό Μέρος β) Δ.Ε.Π.Π.Σ. και Α.Π.Σ. Ελληνικής Γλώσσας, Νεοελληνικής Λογοτεχνίας, Αρχαίας Ελληνικής Γλώσσας και Γραμματείας, Εικαστικών, Σπουδών Θεάτρου, Θρησκευτικών, Ιστορίας, Κοινωνικής και Πολιτικής Αγωγής, Μαθηματικών, Μελέτης Περιβάλλοντος*. Αριθ. 21072α/Γ2, προσβάσιμο στο: <http://www.pi-schools.gr/download/programs/depps/fek303.pdf> [ανακτήθηκε 23/4/2013].
- ΦΕΚ 304/Β/13-03-2003. *Διαθεματικό Ενιαίο Πλαίσιο Προγραμμάτων Σπουδών (Δ.Ε.Π.Π.Σ.) και Αναλυτικά Προγράμματα Σπουδών (Α.Π.Σ.) Δημοτικού-Γυμνασίου: Μουσικής, Ξένων Γλωσσών, Οικιακής Οικονομίας, Πληροφορικής, Σχολικού Επαγγελματικού Προσανατολισμού, Τεχνολογίας, Φυσικών Επιστημών (Βιολογίας, Γεωλογίας, Γεωγραφίας, Ερευνώ τον Φυσικό Κόσμο, Φυσικής, Χημείας), Φυσικής Αγωγής, Διαθεματικό Ενιαίο Πλαίσιο Προγραμμάτων Σπουδών (Δ.Ε.Π.Π.Σ.) και Αναλυτικά Προγράμματα Σπουδών (Α.Π.Σ.) Προσχολικής Αγωγής, Προγράμματα σχεδιασμού και ανάπτυξης διαθεματικών δραστηριοτήτων (Ευέλικτη Ζώνη, Αγωγή Υγείας, Ολυμπιακή Παιδεία, Περιβαλλοντική Εκπαίδευση) και Παράρτημα: Οδηγίες προς τους συγγραφείς των σχολικών βιβλίων, Προδιαγραφές σχολικών βιβλίων*. Αριθ. 21072β/Γ2, προσβάσιμο στο: <http://www.pi-schools.gr/download/programs/depps/fek304.pdf> [ανακτήθηκε 23/4/2013].
- Φλουρής, Γιώργος & Γιώργος Πασιάς: «Σχολική γνώση και προγράμματα σπουδών: 'σύστημα γνώσης', 'καθεστώς αλήθειας' και 'πολιτικές ρύθμισης' στη γενική εκπαίδευση (1980-2000)». Στο: Γιώργος Μπαγάκης (επιμ.), *Ο εκπαιδευτικός και το αναλυτικό πρόγραμμα*. Αθήνα: Μεταίχμιο 2004: 125-137.
- Φραγκουδάκη, Άννα: *Ο εθνικισμός και η άνοδος της ακροδεξιάς*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια 2013.
- Χουρδάκης, Αντώνης: «Θεωρητικές και διδακτικές προσεγγίσεις στην Ιστορία και τον πολιτισμό: προλεγόμενα στη σύνταξη ενός Αναλυτικού Προγράμματος για τα ελληνόπουλα του εξωτερικού». Στο: Μιχάλης Δαμανάκης (επιμ.), *Προλεγόμενα Αναλυτικού Προγράμματος για την Ελληνόγλωσση Εκπαίδευση στη Διασπορά*. Ρέθυμνο: Ε.ΔΙΑ.Μ.ΜΕ 2001: 155-210, προσβάσιμο στο: ftp://ediammesrv.edc.uoc.gr/epistimonikes_meletes/4_Programmata_spoymwn/Programmata_Analytikou_Programmatos/kef_10.pdf [ανακτήθηκε 15/08/2013].
- Ξενόγλωσση*
- Alavi, Bettina: „Interkulturelles Geschichtslernen“. *Zeitschrift für Geschichtsdidaktik* 1 (2002): 123-137.

- Alavi, Bettina: „Geschichtsunterricht in der multiethnischen Gesellschaft – eine neuere geschichtsdidaktische Position“. In: Marko Demantowsky & Bernd Schönemman (Hrsg.), *Neue geschichtsdidaktische Positionen*. Dortmund: Projekt Verlag 2002: 13-26.
- Alavi, Bettina & Bodo von Borries: „Geschichte“. In: Hans Reich/ Alfred Holzbrecher & Hans Joachim Roth (Hrsg.), *Fachdidaktik interkulturell. Ein Handbuch*. Opladen: Leske & Budrich 2000: 55-92.
- Auernheimer, Georg: *Einführung in die interkulturelle Erziehung*. Darmstadt: Primus Verlag 1996.
- Becher, Ursula A.J.: „European Citizenship and Historical Learning“. *Evaluation & Research in Education* 10:2 (1996): 79-87, available in: <http://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/09500799608666907#.UrR4NfRdXHE> [retrieved 30.3.2013].
- Council of Europe: *History and its Interpretations*. Strasburg: Council of Europe Publishing 1997.
- Council of Europe: *White Paper on Intercultural Dialogue. Living Together As Equals in Dignity*. Strasburg: Council of Europe Publishing 2008, available in: http://www.coe.int/t/dg4/intercultural/source/white%20paper_final_revised_en.pdf [retrieved 12.3.2013].
- Essinger, Helmut : „Interkulturelle Erziehung in multiethnischen Gesellschaft“. In: Helga Marburger (Hrsg.), *Schule in der multikulturellen Gesellschaft, Ziele, Aufgaben und Wege interkultureller Erziehung*. Frankfurt a. M.: Verlag für Interkulturelle Kommunikation 1991: 3-18.
- Faas, Daniel: „The Nation, Europe and Migration: A comparison of Geography, History, and Citizenship Education Curricula in Greece, Germany and England“. *Journal of Curriculum Studies* 43:4 (2011): 471-492, available in: <http://dx.doi.org/10.1080/00220272.2011.584560> [retrieved 31.3.2013].
- Gundara, Jagdish: „Civilisational Knowledge, Interculturalism and Citizenship Education“. *Intercultural Education* 19:6 (2008): 469-479, available in: <http://dx.doi.org/10.1080/14675980802568269> [retrieved 30.3.2013].
- Hajisoteriou, Christina/ Lefkios Neophytou & Panayiotis Angelides: „Intercultural Dimensions in the (New) Curriculum of Cyprus: the Way Forward“. *Curriculum Journal* 23:3 (2012): 387-405, available in: <http://dx.doi.org/10.1080/09585176.2012.703381> [retrieved: 30.3.2013].
- Harris, Richard & Gill Clarke: „Embracing Diversity in the History Curriculum: a Study of the Challenges Facing Trainee Teachers“. *Cambridge Journal of Education* 41:2 (2011): 159-175, available in: http://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/0305764X.2011.572863#.UrR0M_RdXHE [retrieved 30.3.2013].
- Kesidou, Anastasia: *Die europäische Dimension der griechischen und baden-württembergischen Lehrpläne und Schulbücher der Sekundarschule: an den Beispielen Geographie, politische Bildung, Geschichte und Literatur*. Frankfurt am Main, New York: Peter Lang 1999.
- Nieke, Wolfgang: *Interkulturelle Erziehung und Bildung. Wertorientierungen im Alltag*. Opladen: Leske & Budrich 2000.
- Posner, George: *Analyzing the Curriculum*. New York: McGraw-Hill 2004³.
- Roth, Hans Joachim: „Allgemeine Didaktik“. In: Hans Reich/ Alfred Holzbrecher & Hans Joachim Roth (Hrsg.), *Fachdidaktik interkulturell. Ein Handbuch*. Opladen: Leske & Budrich 2000: 12-53.

Stein, Gerd: *Schulbuchwissen, Politik und Pädagogik. Zur Sache Schulbuch 10*. Kastellaun: Aloys Hann Verlag 1977.

Stradling, Robert: *Teaching 20th-Century European History*. Strasbourg: Council of Europe Publishing 2001.

Πηγές

Ακτύπης, Διονύσιος, Αριστείδης Βελαλίδης, Μαρία Καΐλα, Θεόδωρος Κατσουλάκος, Γιάννης Παπαρηγορίου & Κώστας Χωρεάνθης. *Στα νεότερα χρόνια*. Αθήνα: Ο.Ε.Δ.Β. 2008.

Κολιόπουλος Ιωάννης, Ιάκωβος Μιχαηλίδης, Αθανάσιος Καλλιανιώτης & Χαράλαμπος Μηνάογλου: *Ιστορία ΣΤ' Δημοτικού. Ιστορία του νεότερου και σύγχρονου κόσμου. Βιβλίο μαθητή*. Αθήνα: ΙΤΥΕ Διόφαντος 2012.